

Web Sözleşmesi'nde Teknolojik Determinizmin İzleri¹

Fırat Berksun

Dr. Öğretim Görevlisi,
Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi

fberksun@cu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-5461-0686

Abstract

Traces of Technological Determinism in Contract for The Web

It is a common critique that technological determinism is a mode of reasoning which oversimplifies the relationship between technological development and social change. However, despite its systematic, programmatic, and multidimensional critique, this way of thinking remains alive in technology policy texts and public debates on technology in particular. Based on the approaches that can be gathered under the title of the social shaping of technology, this article discusses a technology policy proposal that aims to transform the internet. It examines the framework of the call announced by the Web Foundation under the title of the Web Contract in 2019 as an example that embodies the debate on technological determinism.

Keywords: *Technological determinism, social shaping of technology, information technologies, technology policy, Contract For The Web*

---

¹ Bu makalenin kuramsal çerçevesi, Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları programında tamamladığım "Teknolojik Determinizmin Eleştirisi: Dijital Video Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yayımlanmamış doktora tezine dayanmaktadır.

Résumé

Les traces du déterminisme technologique dans le contrat pour le Web

Il est assez courant de voir la critique du déterminisme technologique comme une pensée simplifiant à l'extrême la relation entre le développement technologique et le changement social. Cependant, malgré sa critique systématique, programmatique et multidimensionnelle, cette façon de penser reste vivante, en particulier dans les textes de la politique technologique et dans le débat public sur la technologie. En nous basant sur les approches qui peuvent être rassemblées sous le titre de façonnage social de la technologie, cet article examine une proposition de la politique technologique visant à transformer l'internet. Il met en évidence le cadre de l'appel annoncé par la Web Fondation sous le titre de Contrat Pour le Web en 2019 comme un exemple incarnant le débat actuel sur le déterminisme technologique ambiant.

Mots-clés: *déterminisme technologique, façonnage social de la technologie, technologies de l'information, politique technologique, contrat pour le Web*

Öz

Teknolojik determinizmin teknolojik gelişme ve toplumsal değişim ilişkisini fazla basitleştiren bir düşünme tarzı olduğu yaygın bir eleştiridir. Bununla birlikte, sistemli, programlı ve çok boyutlu eleştirisine rağmen, bu düşünme şekli özellikle teknoloji politikası metinlerinde ve teknolojiyle ilgili kamusal tartışmada canlılığını korumaktadır. Bu çalışma teknolojinin toplumsal şekillenmesi başlığı altında toplanabilecek yaklaşımlardan hareketle interneti dönüştürmeyi hedefleyen bir teknoloji politikası önerisini ele almaktadır. 2019 yılında Web Vakfı tarafından Web Sözleşmesi başlığıyla ilan edilen çağrının çerçevesini teknolojik determinizm üzerine tartışmayı somutlaştıran bir örnek olarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Teknolojik determinizm, teknolojinin toplumsal şekillenmesi, enformasyon teknolojileri, teknoloji politikası, Web Sözleşmesi*

Giriş

2019'da Tim-Berners Lee'nin eş kurucuları arasında yer aldığı Web Vakfı tarafından duyurulan, internetin dönüşümü için bir yol haritası önermeyi amaçlayan Web Sözleşmesi'nin temalarını ve genel ruhunu anlatan The Case #ForTheWeb (2018) başlıklı kitapçığın, Web için neden mücadele edilmesi gerektiğinin açıklandığı giriş bölümünde, 1990'da tek bir web sitesi varken bugün iki milyar web sitesi bulunduğu belirtildikten hemen sonra şu önermeyle karşılaşırız: "Bu zaman diliminde, webin hayatları değiştiren ve tarihin akışına yön veren muazzam gücünü gördük. Web insanları yolsuzlukları meydana çıkarmak, diktatörleri devirmek, kendi seslerini duyurmak ve iktidara hakikati söylemek için güçlendirdi" (s.4). Bu önerme bütünüyle yanlış değildir ancak önermenin sakladığı ya da çoğunlukla düşünmeyi zorlaştırdığı önemli bir mesele vardır. Buradaki iddia, her ayrı durum için oldukça zor tarihsel, toplumsal ve felsefi sorunlar çıkaran bir meseleyle uğraşmasına rağmen, bu zorluğu hesaba katmakta isteksiz görünmektedir ya da daha kötüsü bu zorluğun farkında değildir. Bu önermedeki basitliğin ve doğrulanlığın çoğunlukla ayırdına varmadan silikleştirdiği şey oldukça önemlidir. Bu tür önermeler, teknolojinin güçlendirdiği dinamiklere odaklanırken, bu tür tarihsel süreçlerde rol oynayan etkenlerin etkileşiminin gerçek karmaşıklığını basitleştirirler ve bu basitleştirme üzerine kurulu düşünme alışkanlığını yaygınlaştırırlar.

Eleştirmenleri tarafından teknolojik determinizm adı verilmiş olan bu düşünce alışkanlığı kapsamlı bir eleştiriden geçmesine rağmen, özellikle bu tür metinlerde sıradanlaşmış bir haliyle sürekli yeniden belirlemektedir. Bu nedenle hem bu kapsamlı eleştirinin kamusal tartışmaya tercümesinde karşılaşılan engellerin hem de bu alışkanlığın sürekli geri dönülen güvenli bir liman olarak gördüğü işlevin gözden geçirilmesi isabetli olabilir. Bu makale toplumsal inşacılık ya da teknolojinin toplumsal şekillenmesi başlıkları altında toplanabilecek, teknolojik determinist açıklamaların boşluklarını göstermeyi amaçlayan çok boyutlu eleştirel uğraştan hareketle, Web Sözleşmesi'nin interneti dönüştürmek için önerdiği hareket planını incelemektedir. Bu çağrının bütünüyle bir basitleştirmeye dayandığı söylenemez, hatta internetin politik iradeyle dönüştürülebileceği iddiası üzerine kurulu olduğu ölçüde yaygın anlamıyla determinist de sayılamaz. Bununla birlikte, yukarıdaki alıntıda olduğu gibi, önerilen haritanın bir takım boyutlarıyla teknolojik determinizmle ilişkilendirilebilecek belirtiler taşıdığı ve bu belirtileri neden taşıdığına ilişkin bir kavrayışa ihtiyaç olduğu açıktır.

Teknolojik Determinizm Nasıl Canlı Kaldı?

Raymond Williams, sözcüklerin kültürel tarihçelerini incelediği Anahtar Sözcükler (2012) başlıklı çalışmasında, determinizmin anlamını şöyle açıklar: "En genel anlamıyla determinizm, bir sürecin ya da olayın gidişatını sabitleyen, önceden var olan ve çoğunlukla 'dış' koşullar bulunduğunu kabul eder. 'Dış' koşullar çoğu zaman yalnızca iradenin ya da böyle bir sürecin içindeki bireylerin arzusunun dışında olanı anlatır" (s.121). Williams'ın tarifinden yola çıkarak, toplumsal gelişme

ölçeğinde teknolojik determinizmi de açıklayabiliriz: Eğer bir süreç olarak toplumsal gelişmenin, bu sürecin içindeki bireylerin iradeleri dışında, dışsal teknolojik koşullar tarafından kaçınılmaz şekilde belirlendiği gizli ya da açık şekilde iddia ediliyorsa, açıklamada bir tür determinizmin işletildiği söylenebilir. Bu en basit haliyle sıradan teknolojik determinizmin tipik belirtisidir ve modern aklın alışkanlık haline getirdiği bir tarihsel akıl yürütme biçimidir. Bu akıl yürütmede, en genel haliyle teknolojik koşulların tarihsel bakımdan bağımsız bir neden olduğu ve teknolojik yeniliğin kaçınılmaz şekilde toplumsal ya da tarihsel değişimi tetiklediği kabul edilir. Teknolojik koşulların bağımsız nedenler olarak kabul edilmesinde açık ya da örtük varsayım, bu koşulların toplumsal, ekonomik ve politik koşullara bağımlı olmadığıdır. Teknolojik gelişme dışarıdan müdahaleye kapalı bir iç mantığa sahiptir, bu nedenle toplumsal, ekonomik ya da politik koşulları belirler. Bu düşünce tarzının ikinci bileşeni, yani teknolojik yenilikle toplumsal değişim arasında kurulan tek yönlü belirlenim ilişkisi ise teknolojik ilerlemenin toplumsal gelişmenin mutlak koşulu olduğu ve toplumsal hayatın zorunlu olarak teknolojik ilerlemeye adapte olduğu fikrini yansıtır. Burada da, teknolojinin toplumsal yaşamı şekillendirdiği ya da tarihsel değişime, diğer bütün etkenlerden daha güçlü biçimde yön verdiği fikri esastır.

Sıradan teknolojik determinizm, teknoloji ile toplum ya da teknoloji ile tarih ilişkisini kurmayı amaçlayan açıklamalarda yaygın bir anlayıştır. Bu anlayışın yaygınlık kazanmasının en açık nedeni, modern toplumlarda teknolojinin hayata nüfuz etme ve gündelik pratikleri değiştirme, dönüştürme gücüyle ilgili birikmiş tecrübelerdir. Bu tecrübeler teknolojik yeniliğin başka faktörlere, örneğin sosyo-ekonomik, politik, kültürel ya da ideolojik faktörlere kıyasla daha güçlü bir değişim nedeni olduğuyla ilgili bir kanaat oluşturur (Marx & Smith, 1994, s. xi). Bu kanaat genellikle teknolojinin etkilerini düşünmeye yönelik, basit neden-sonuç ilişkileri üzerine kurulu bir düşünce alışkanlığı oluşturur. Bu alışkanlık çeşitli tarihsel anlatılarda sıklıkla rastlanan bir önce-sonra şeması olarak oldukça kullanışlı açıklamalar sağlar. Marx ve Smith bu şemaya tipik örnekler verir: Pusula ve seyrüsefer tekniklerinden önce, Avrupalıların Batı yarım küre hakkında bildikleri çok sınırlıdır, Yeni Dünya'nın sömürgeleşme süreci ancak bu teknolojik yeniliklerin benimsenmesinden sonra gerçekleşebilmiştir. Ya da Gutenberg'in matbaasından önce, bireylerin Tanrı'nın sözüne doğrudan erişimi yoktur, öyleyse Reform'un asıl nedeni bu teknolojik yeniliktir (s. x). Bunlara güncel değerlendirmeler de dâhil edilebilir: Banliyönün oluşmasının nedeni otomobildir, pamuk toplama makinesi, Güneyli siyah tarım işçilerinin Kuzey şehirlerine göç etmesini tetiklemiştir, otomasyon sistemleri işçileri işsiz bırakmıştır. Tarihsel toplumsal süreçleri açıklama amacını taşıyan bu tür iddialarda teknoloji kavramının somut, maddi bir karşılığının olması bir avantaja dönüşür. Somutluk "nedensel etkinliği" görünür, erişilebilir kılar ve belirlenim mantığını pekiştirir, böylece "bağımsız bir varlık, özerk [otonom] bir değişim faili" olarak teknoloji fikri itibar kazanır (s.xi).

Teknolojik determinizm olarak adlandırılan bu düşünme şeklinin birinci temel varsayımı teknolojinin bağımsız bir fail olduğu iddiasıysa, ikincisi de kaçınılmazlık ya da zorunluluk fikridir. Yaygın deneyim teknolojik yeniliğin yayılmasının

engellenemeyecek bir tarihsel ya da toplumsal süreç olduğu izlenimini doğurur. Bu değerlendirme genellikle televizyon, internet gibi hızla yaygınlaşmış örnekler üzerinden doğrulanır. Bu fikir determinizm kavramının bu düşünme şeklini nitelendirmek için neden kullanıldığının da önemli bir göstergesidir. Determinist süreçlerde, sürecin başlangıç noktasındaki durumundan çıkabilecek sonuç sabit ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla, bir icadın ortaya çıkışını ya da yayılmasını bu tür bir süreç olarak düşünürsek, teknolojiyi tasarlayanın tercihlerinden kullanıcıların teknolojiyi benimsemesine kadar bütün tercihler, mekanik kuralları olan bir sürecin parçaları gibi görünmeye başlayacaktır ve iradi, toplumsal ölçekte tercihlere bağlı kabul edilebilecek niteliklerini yitirecektir.

Sosyal bilimlerde bu düşünme biçiminin sistematik ve programlı eleştirisi Bilim ve Teknoloji Çalışmaları (BTÇ) başlığı altında gelişen toplumsal inşacılık yaklaşımından çıkmıştır. İnşa benzetmesi, aralarındaki kuramsal ve yöntemsel farklara, hatta anlaşmazlıklara rağmen, BTÇ'nin içindeki farklı araştırma programlarını birbirine bağlayan bir ortak zemin olarak düşünülebilir ve onu "genel bilim ve teknoloji tarihinden, akılcı bilim felsefesi projesinden, teknoloji felsefesindeki fenomenoloji geleneğinden ve kurumsal bilim sosyolojisinin kısıtlarından" ayırır (2008, Sismondo, s. 17). Bu ortak zeminin merkezinde bilimsel ya da teknolojik bilginin üretiminin her yönüyle toplumsal bir süreç olduğu varsayımı vardır. Dahası inşa benzetmesi bu iki alanın da süreğen bir dönüşüm içinde olduğunu vurgular, bilim ve teknoloji alanları, her tarihsel süreçte yeni tanımlamalar ve açıklamalar talep eder. Bu zeminin diğer önemli varsayımı ise bu iki alanın "ürünlerinin kendi başlarına doğal" olmadığıdır, başka deyişle ne bilimsel bilgi ne de teknoloji doğanın, doğa hakkında fikirlere doğrudan bir tercümesini yapmaz (s.14). Bu varsayımlar hem bilimsel bilginin üretimine hem de bilgi, araçlar ve sistemler olarak teknolojinin üretimine, toplumsal etkenlerin ve tercihlerin bütün aşamalarda devrede olduğu, farklı katmanlarında toplumsal etkenlerin izinin takip edilebileceği bir süreç olarak bakılabilemesini sağlar.

Öncelikle bilim sosyolojisinden doğan bu yaklaşım, disiplinlerarası sosyal bilimsel bir bakış açısıyla teknoloji olgusunu ele almaya başladığında, karşısında yaygın bir açıklama modeli olarak teknolojik determinizmi bulur ve teknolojik determinizmin ürettiği vaatleri, ön kabulleri, çıkarım araçlarını ve tarihsel açıklamaları sistemli ve yoğun biçimde eleştirir (2018, Ansal, Ekinci ve Kaşdoğan, s.11; 1996, Williams ve Edge, s.868-869). Bu anlamda yapılan çalışmaların ortak vaadi, teknolojinin kara kutusunu açmak, yani teknik yeniliklerin gelişme sürecini daha önce ele alınmamış ayrıntılarıyla tarif etmek ve bu süreçte devrede olan toplumsal etkileri çözümleyebilecek yöntemler geliştirmektir. Bu başlık altında yapılan çalışmalar, incelediği nesnelere ya da teknolojik sistemler bakımından büyük bir çeşitlilik gösterse de, araştırmaların ortak çıkış noktasındaki sorular en genel haliyle şöyle özetlenebilir: Teknolojilerin özellikle geliştirilme evresinde hangi toplumsal faktörler sürece dâhil olur? Teknoloji topluma etki etmeden önce ne ölçüde ve hangi dinamikler içinde toplumsal olarak inşa edilir? Bir teknolojik sistemin kurumlaşma, yerleşme süreçlerinin ekonomik, siyasal ve toplumsal tercihlere bağlı olduğu

nasıl açıklanabilir? Teknolojik sistemler toplumsal değişimin nedeni olarak değil, çeşitli toplumsal etkenlerin sonucu olarak düşünüldüğünde teknolojiye ilişkin anlayış nasıl değişir?

Brey bu yoğun eleştirel programın içinde birbiriyle ilişkili ancak farklı doğrultuları benimsemiş üç temel yaklaşım bulunabileceğini öne sürer: Ölçülü toplumsal inşacılık, güçlü toplumsal inşacılık ve fail-ağ kuramı (Brey, 1997, s.4-5). Ölçülü toplumsal inşacılık ya da teknolojinin toplumsal şekillenmesi teknolojik determinizmin sorularını tersine çevirmeye çalışır; toplumu şekillendiren teknolojiyi neyin şekillendirdiğini ya da ekonomik ve siyasi boyutlarıyla toplumsal koşulların dinamiklerinin teknolojik değişime nasıl etki ettiğini sorar (Mackenzie ve Wajcman, 1985). Fakat bu soruları, teknolojik determinizmin bütün varsayımlarının hatalı olduğu iddiası üzerine kurmaz, teknolojik değişim süreçlerinde toplumsal olmayan faktörler olduğunu kabul eder. Güçlü inşacılık ya da teknolojinin toplumsal inşası yaklaşımı, adım adım takip edilerek çeşitli vakalara uygulanabilecek, farklı toplumsal grupların teknolojik gelişme süreçlerine nasıl dâhil olduğunu gösterecek sosyolojik modeller kurgulamayı dener fakat bunu teknolojik değişimin topluma etkileri sorununu büyük ölçüde paranteze alarak yapar (Bjiker ve Pinch, 2012). Böylece teknolojik determinizmin ürettiği doğrusal teknolojik gelişme modellerine ikna edici alternatifler önerirken, özellikle erken evrelerinde teknoloji ve toplumsal değişim sorununu büyük oranda çerçeve dışında bırakır. Fail-ağ kuramı ise, işe toplumsalın tanımını değiştirerek başlar, toplumsal olanın ne olduğundan ziyade nasıl bağlarla örüldüğünü sorar ve bu soruya cevap ararken yalnızca insanlar arası bağlarla yetinmez, insan olmayan nesnelere kurulan bağları da takibe alır (Akrich, 1992; Latour, 2005). İçerimleri teknoloji meselesini aşan fail-ağ kuramının, teknolojinin toplumsal inşası çerçevesi özelinde, güçlü inşacılıkta kabul edilen sınırlı, şematik toplumsal kavrayışının kendince hatalı gördüğü boyutlarını düzeltmeye çalıştığı söylenebilir. Özellikle etki sorununu incelemeye dâhil etmenin yollarını araması bakımından, şekillenme anlayışı ile fail-ağ kuramının birbirlerine daha yakın olduğu söylenebilir.

MacKenzie ve Wajcman'ın toplumsal şekillenme ya da ölçülü inşacılık yaklaşımına ilişkin sundukları açıklama, alanın içinde var olan bu belirgin ayırım çizgilerine rağmen, inşacılığın esasının ana hatlarını çizebilecek iki temel varsayımı ortaya koyar: Birincisi, “[b]ir toplumun nitelikleri, hangi teknolojilerin benimsendiğine karar verilmesinde önemli bir rol oynar”; ikincisi ise, “aynı teknoloji, farklı durumlarda çok farklı etkilere sahip olabilir” (1985, s.5). Bu iki temel varsayım, teknolojinin değişmez gelişme çizgisi ve zorunlu etkileri kavramsallaştırmalarında temellenen, teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisiyle ilgili aşırı genellemeler içeren açıklamaların boşluklarını göstermesi bakımından bir başlangıç noktası oluşturur. Ayrıca bu varsayımlar bir kez verili alındığında, teknolojinin topluma etkilerini değerlendirmek gibi bir iddianın, ilk bakışta açık görünmesine rağmen, ne kadar talepkâr bir görev olduğunu ortaya koyar. Bunun nedeni, “toplumun nasıl işlediğiyle ilgili” sağlam bir kuramsal kavrayışa sahip olmaksızın, “belirli bir teknolojinin topluma etkileri sorusuna” makul bir yanıt vermenin mümkün olmamasıdır.

MacKenzie ve Wajcman şöyle yazar: “Bu soruyu hakkıyla yanıtlamak için, çoğunlukla toplumun geniş kapsamlı dinamikleriyle ilgili bir anlayışa ihtiyaç vardır ve bu nedenle bu soru, kolay olmak bir yana, en zor sorulardan biridir” (1985, s.6). Sorunun zorluğu, yalnızca sıradan teknolojik determinist konumların ne ölçüde basitleştirici ve aşırı genellemelere yatkın olduğunu göstermez, aynı zamanda inşacılık içinde gelişen tartışmaların, belirgin kuramsal ayrımların daha da önemlisi bu başlık altında gelişen çok boyutlu eleştiriye rağmen teknolojik determinizmin işlevselliğini yitirmemesinin de sebebidir.

Determinizmin aşıldığını kutlamak yerine, onu ciddiye alıp neden ayakta kaldığını sorgulamak gerektiğini “Teknolojik Determinizm Öldü; Çok Yaşa Teknolojik Determinizm” (2008) başlıklı makalesinde Sally Wyatt öne sürmüştür. Wyatt’ın sorusu tümüyle yerindedir: İnşacı yaklaşımdan aldığı bunca darbeye rağmen, nasıl oluyor da teknolojik determinizm fikri hala sıradanlığını, yaygınlığını hatta canlılığını yitirmiyor? İnşacılığın bakış açısıyla yapılan titiz vaka çalışmalarına, etraflı kuramsal eleştirilere rağmen teknolojik determinizm canlılığını sürdürebileceği yollar bulmakta oldukça mahir gibi görünmektedir. Bu fikir, araştırmacıların açıklamalarında, teknolojiyi üretenlerin, siyasetçilerin ve karar vericilerin gerekçelerinde ve insanların yeni teknolojilere verdiği tepkilerde yaşamaya devam ediyordur (Wyatt, 2008, s.172). Toplumsal inşacılık teknolojik determinizmin hangi bakımlardan hatalı olduğunu göstermiş olabilir, ancak yine de bu açıklama şekli birçok araştırmacı ya da aktör tarafından doğru kabul edilmeye devam ediyordur. Bilim ve Teknoloji Çalışmaları topluluğunun bu durumu yanlış bilinç, hatalı akıl yürütme ya da tarihsel bilgi eksikliği olarak kodlayıp alt etmeye çalışmak yerine, açıklamaya çalışmasının daha doğru olacağı vurgulanır. Yanlış da olsa, bu açıklama şeklinin hangi ihtiyaçlara karşılık verdiğini açıklamak da bu tür sorulara yanıtlar arayan araştırmacıların görevi olmalıdır, oysa inşacı çerçeveden hareket eden incelemeler, teknolojik gelişmenin olumsal doğasını çeşitli vaka çalışmaları yaparak göstermekten ya da alternatif tarihsel açıklama araçları geliştirmeye çalışmaktan bıkmıyor gibidir. Sanki BTÇ topluluğunun genel beklentisi, bu çerçevede yapılan titiz araştırmalar devam ettikçe, bir noktada bütün aktörlerin teknolojik determinizmden vaz geçeceği yönündedir. Dahası, en genel anlamıyla BTÇ’nin, rafine edilmiş de olsa, teknolojik determinizmin temel bazı varsayımlarını koruyan bir araştırma programı sayılıp sayılamayacağı da meşru bir soru olarak ortadadır.

Wyatt’a göre bu yanlış beklentiye karşı yapılabilecek en basit hamle, önce teknolojik determinizmin farklı bağlamlarda ne işe yaradığını ve hangi şekillere girdiğini ayırt etmektir, bu nedenle özellikle Bruce Bimber’in farklı teknolojik determinizm tiplerini belirlemeyi amaçlayan makalesinden hareketle, tiplleştirme çalışmasını geliştirmeyi dener (1994, Bimber). Teknolojinin tarihsel etkisini, güçlendirdiği düşünce tarzına dayandıran açıklamalar için önerilen normatif determinizm kategorisine ek olarak, farklı işlevlere sahip, üç tür teknolojik determinizm olduğunu iddia eder: Gerekçelendirmeci, tanımlayıcı ve metodolojik (s. 174-175). Gerekçelendirmeci teknolojik determinizm, teknoloji uzmanlarının, işverenlerin ve karar alıcıların teknolojiyle ilgili düşünce alışkanlıklarına yerleşmiş, “teknolojik determi-

nizmin ideolojisi” denilebilecek türdür (Edwards’dan aktaran Wyatt, s.174). Bu aktörler teknolojik değişimi gerekçelendirmek için, genellikle inanarak bu kategoride değerlendirilebilecek savlara başvururlar. Avrupa Birliği raporlarında enformasyon ve iletişim teknolojilerinin zaman ve mekânla ilgili eski kavrayışlarımızı nasıl rafa kaldırdığı belirtildiğinde, dijital ekonominin hayat kalitemizi nasıl artırdığı iddia edildiğinde ya da bir işyerinde son teknolojiye göre yeniden yapılandırmaya gidilirken yöneticilerin sunduğu gerekçelerde rastlanan tür budur. Tanımlayıcı versiyonu, özellikle tarihsel açıklamalarda rastlandığında, sorunun teşhisi için kullanılır, bu nedenle kendi açıklamalarında determinizmden kaçınanların başkalarında determinizm belirtileri ortaya çıktığında başvuru terime verilen isim budur. Wyatt’ın çeşitli ölçeklerde toplumsal dünyayı açıklayabilmek için teknolojiye belirli bir öncelik veren yaklaşımlar için seçtiği isim ise, metodolojik teknolojik determinizmdir. Bu kategoride determinizm belirli durumlarda toplumsal değişimi açıklamak için geçerli bir yöntem olduğu iddiasındadır. Wyatt’ın bu türle ilgili şaşırtıcı iddiası ise, esasen bütün BTÇ’nin, en azından sosyal bilimlerde teknolojiyi merkeze almayan yaklaşımlara nazaran, metodolojik bakımdan teknolojik determinist olduğudur: “ Buradaki provokasyonum ise şudur: BTÇ içindeki ortak gizli suçumuz, aslında hepimizin teknolojik deterministler olmasıdır. Olmasaydık bir analiz nesnemiz olmazdı, varlık nedenimizi (raison d’etre) kaybederdik” (s.175). Dolayısıyla, BTÇ araştırmacılarının hem kendi yaklaşımlarının temel varsayımlarını bu açıdan hatırlamaları hem de aktörlerin düşünme tarzlarını daha ciddiye almaları gerektiğini belirtir, özellikle gerekçelendirmeci teknolojik determinizm üzerinde ciddiyetle durulmasının önemini vurgular: “Sosyoteknik sistemlerin dinamikleri ve bir takım karar vericilerin retorik araçları hakkında anlayışımızı derinleştirebilmeyi, ancak bu türdeki teknolojik determinizmi ciddiye alarak sağlayabiliriz ” (s.176).

Özetle toplumsal inşacı yaklaşım teknolojik determinizm tartışmasının yeni bir eksene yerleşmesini sağlamış, teknolojinin toplumsal boyutlarıyla ilgili kayda değer bir birikim oluşturmuş ve konunun kuramsal ve yöntemsel zeminini kurmuştur. Fakat bu yaklaşım kendi sınırlarını çizerken, teknolojik determinizmin farklı aktörler için olağan bir düşünce şekli olmayı sürdürdüğünü hesaba katmadan büyük ölçüde vaz geçmiştir. Ayrıca kendi araştırma çerçevesini oluştururken, belirli yöntemsel sınırlar içinde de olsa, teknolojik determinizmin varsayımlarını tümüyle rafa kaldırmadığı da unutulmamalıdır. BTÇ’nin kamusal alanda süregiden teknolojiyle ilgili tartışmalara müdahil olmayı amaçlamış bir araştırma alanı olduğu hesaba katıldığında, Wyatt’ın hatırlatmasının neden isabetli olduğu anlaşılabilir.

İnşacılık Merceğiyle Enformasyon ve İletişim Teknolojileri

Toplumsal inşacılık kaynaklı incelemelerin gerekçelendirmeci teknolojik determinizmin işlevlerini ve aldığı yeni biçimleri ihmal etmesinin nedenlerinden biri, asıl enerjisini büyük oranda mikro ölçekli vaka çalışmalarına harcamasıdır. Buradaki amaçlarımız doğrultusunda, bu durumun enformasyon ve iletişim teknolojileri odaklı alanyazına nasıl yansdığına baktığımızda kuşbakışı bir izlenim edinebiliriz.

Örneğin Williams ve Edge enformasyon teknolojileri ile ilgili 1996 tarihine kadar yapılmış inşacı incelemeleri altı başlık altında toplar: Donanım, yazılım, enformasyon teknolojilerinin endüstriyel uygulamaları, örgütler arası ağlar ve evde enformasyon teknolojileri (Williams ve Edge, 1996, s. 882-889). Burada taranan çalışmaların sorunsalları bu mikro ölçekli perspektifin hangi sorulardan hareket ettiğini ortaya koyar: Donanım endüstrisinin teknik mahareti kullanıcı ihtiyaçlarının önüne geçirmesi, yenilik süreçlerinde üretici ve kullanıcılar arasındaki teknolojik bilgi akışı, yazılım işçilerinin emek süreçleri, yazılımların güvenilirlik testlerinde kıstasların muğlaklığının sonuçları, işletmelerin otomasyon süreçlerindeki örgütsel etkenler, ofis ve işyerlerindeki teknolojik dönüşümlerde çalışmayla ilgili politik kavrayışların rolü değinilen çalışmaların inceledikleri meselelerden bazılarıdır. Bu konu başlıklarından anlaşılabilir gibi, bu aşamada inşacılığın, asıl potansiyelini büyük ölçüde mikro-ölçeğe odaklanan, vaka çalışmalarından elde edilen ayrıntılı ampirik verilerin analiziyle ilerleyen bir yöntemsel doğrultuda bulmuştur.

Boczkowski ve Lievrouw (2008), enformasyon ve iletişim teknolojileri yerine medya ve enformasyon teknolojileri terimini tercih eder ve bu alanyazını inceleyenlerken, iletişim çalışmaları ve BTÇ'nin birbirlerini nasıl beslediğini ve daha fazla nasıl besleyebileceğini irdeler. İki alanyazının ikili karşıtlıkların işlediği üç kavramsal köprü üzerinden birbirine bağlanabileceğini ileri sürer: (1) Belirlenim ve olumsuzluk ikiliğinin işlediği, teknoloji toplum ilişkisinde baskın olan nedensellik anlayışları; (2) üretim ve tüketimin birbirinden ayrı ele alındığı teknolojinin gelişim süreci; (3) süreksizlik ya da süreklilik kavramlarıyla açıklanan teknolojik değişimin toplumsal sonuçları. (s.950) Hem iletişim çalışmalarındaki medya ve iletişim teknolojilerinin bilişsel, toplumsal ve kültürel etkilerini merkeze yerleştiren paradigmanın hem de inşacı yaklaşımın bu ikili karşıtlıklar üzerinden değerlendirilebileceğini öne sürerler. Boczkowski ve Lievrouw da teknolojik determinizmin eleştirisinin hem iletişim çalışmaları hem de BTÇ içinde, enformasyon teknolojileri etrafında gelişen "devrimsel retorik" aşılması için bir lokomotif işlevi gördüğünü ve 1990'lar itibarıyla araştırmaların "mikro-ölçeğe, gündelik olana, toplumsal ve kültürel bağlamlara, kullanımlara ve yeni iletişim teknolojilerinin anlamlarına" yöneldiğini vurgular (s.964).

İnşacılığın gelişim sürecindeki bu eğilim, Wyatt'ın işaret ettiği engellerin önemli bir kaynağıdır. Enformasyon ve iletişim teknolojileriyle ilgili kamusal tartışmada halen geçerliliğini yitirmemiş gerekçelendirmeci teknolojik determinizm, bu tür teknolojiler hakkındaki sınırları net biçimde çizilmiş, incelikli çalışmaların sayısı arttıkça, işlevinin tartışılmasına gerek duyulmayan bir sıradanlık ya da karar vericilerin olağan düşünce iklimi olarak giderek resimden silinmiştir. Oysa daha geniş tarihsel bir perspektiften tümüyle kopulması genel bir eğilime dönüştüğünde, hem sorunun zorluğunun tanınmasıyla ilgili varsayım hem de siyasal bağlam kaybolmaya başlar. Bu nedenle burada, medya ve iletişim çalışmalarında inşacılığın özellikle de teknolojinin toplumsal şekillenmesi anlayışının varsayımlarını bütün bu gelişmelerden önce daha sezgisel biçimde arayan Raymond Williams'ın çizdiği çerçeveye geri dönmenin konuyla ilgili daha açık bir görüş sunacağını öne süreceğim.

Raymond Williams'ın Teknolojik Determinizm Eleştirisi

İletişim teknolojileri özelinde determinizm tartışmasının nasıl geliştiğinin takip edilebileceği önemli bir hat, Raymond Williams'ın aşamalara ayrılacak Marshall McLuhan eleştirisinde cisimleşir.² 1960'lardan 1980'lerin ortalarına kadar Williams'ın teknoloji meselesini ele alırken referans aldığı karşıt kutup McLuhan'ın biçimci (formalist) yaklaşımıdır, zira bu yaklaşım iletişim teknolojilerinin toplumsal etkileriyle ilgili ilgi çekici ancak aşırı genelleştirici bir kavrayışın itibar görmesine sebep olmuştur. Bu eleştirinin aşamaları irdelendiğinde, Williams tarafından determinist açıklamaların sorunlu çıkarımlarının nasıl netleştirildiği ve farklı bir yaklaşım üretmek için nasıl bir yol önerdiği takip edilebilir. Ayrıca özellikle internetin yaygınlaşmasından sonra, popüler kültürde daha da güçlenen teknolojik determinizmin açıklama biçimlerinin beslendiği kuramsal zeminin ana hatları çizilebilir.

Williams'ın Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu (1988 [1962]) üzerine yazdığı 1964 tarihli inceleme, hem McLuhan'ın yaklaşımında neyi önemli bulduğunun hem de daha sonra olgunlaşacak olan teknolojik determinizm eleştirisinin ilk işaretlerini içermesi nedeniyle önemlidir. Williams incelemede kitabın özgünlüğünden ve öneminden şüphe etmediğini, McLuhan'ın "ileri iletişim kuramına kayda değer bir katkıda bulunmuş az sayıda insandan biri" olduğunu belirtir ve matbaa kültürünün özelliklerinin eğitilmiş zihne nasıl biçim verdiğini ortaya çıkarmak için işlettiği "eleştirel imgelemin" gücünü tanıır (1964, s. 340; s. 338). Bu yorum McLuhan'ın da kitabının hemen başında, kendi yaklaşımının neden determinist olmadığını açıklamak için öne sürdüğü argümanı hatırlatır: "Bu çalışmanın, determinist olmak bir yana, insanın özerkliğinde gerçek bir artışla sonuçlanacak şekilde toplumsal değişimin birincil bir etkenini aydınlatmasını umuyorum" (McLuhan, 1988, s.3). Bununla birlikte Williams, bu tür bir bakış açısının yaratabileceği sorunlarla ilgili de ciddi bir uyarı yapar: İletişim araçlarının başlıca toplumsal dönüşüm etkenlerinden biri olduğunu sorgulayacak son insanın kendisi olduğunu söylese de, bir bütün halinde bakıldığında kitabın matbaayı tek ve biricik bir değişim etkeni olarak çizdiğini, başka deyişle "nedensel tecride" uğrattığını ileri sürer (1964, Williams, s.339). On dokuzuncu yüzyıl boyunca, tarih ve beşeri bilimlerin politik ve ekonomik etkenleri tecrit etmesine karşılık insanı bütünlüğüyle odağa alan bir bakış açısına çekmek önemlidir ancak bu başka bir nedenin tecrit edilmesi pahasına yapılmamalıdır. Burjuva dünya görüşü çoğunlukla "nicel ve dışsal maddeyi" tarihsel/toplumsal araştırmanın konusu yapmış, öte yandan bu görüşe yöneltmiş en ciddi eleştiri olarak Marksizm de giderek bu sınırların dışına çıkmamaya başlamıştır. Toplumsal etkenler "dramatik kahramanlara" benzetilirse, "fiyat mekanizması ya da sermaye birikimi" gibi kahramanların yerine matbaayı geçirmek bu çarpıklığı çözecek bir hamle değildir. Benzetme sürdürülürse, McLuhan'ın Gutenberg Galaksisi'ndeki özgünlüğünün ve derinliğinin bedeli, zihin-

2 Bu eleştirinin gelişiminin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bakınız: Jones, P. (1998). The technology is not the cultural form? Raymond William's sociological critique of Marshall McLuhan. Canadian Journal of Communication ; Toronto, 23(4), 423-454.

sel ve toplumsal dönüşümü mutlak bir kahramanlık hikâyesine indirgemesi, bu dönüşümü farklı kahramanların kolektif şekilde sürüklediği bir anlatıya tercüme edememesidir. Williams'ın ifadesiyle,

"[...] kültür ve iletişim arasındaki ilişkilerin incelenmesi, sırf kanıtların ispat kuvveti gereği, bizi doğrusal neden sonuç ilişkileri aracılığıyla değil, kuvvet alanları aracılığıyla düşünmeye götürmelidir. Bir başka ifadeyle, matbaanın ve bağlı kurumlarının büyük önemini idrak edilmesi, bize bunları tecrit etmeyi değil, alanın bütünlüğüne iade etmeyi emreder. O zaman güneş sistemine Gutenberg adı verilebilir, ancak hiçbir şekilde galaksiye verilemez." (s. 339)

Williams'ın eleştirisinin olgunlaştığı çalışma Televizyon: Teknoloji ve Kültürel Biçim (2004 [1974]) başlıklı incelemesidir. Gutenberg Galaksisi'nden iki yıl sonra, McLuhan'ın Medyayı Anlamak: İnsanın Uzantıları (1964) başlıklı kitabı yayınlanmış ve buradaki tezleri akademinin sınırlarını aşan bir popülerlik kazanmıştır. Williams'ın televizyon üzerine incelemesi, bu anlamda teknolojiyle ilgili popüler tartışmalara da dâhil olmayı hedefleyen bir müdahale olarak okunabilir. Bu incelemede Williams McLuhan'ın kuramını teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisini hatalı bir biçimde kuran bir yaklaşımın temsili olarak ele alacak ve bu ilişkinin toplumsal alanın bütünlüğü içinde, farklı kuvvetleri devreden çıkarmadan nasıl kurulabileceğini göstermeyi deneyecektir. Williams bu çalışmada McLuhan'ın kuramına, birbiriyle ilişkili üç konuda itiraz eder: (1) Teknoloji ve iletişim ortamı kavramlarının eşitlenmesi, estetik bir kuramın toplumsal olguları da açıklamaya yeten bir kuram gibi sunulabilmesini sağlıyordu; (2) bu tür bir anlayışta, teknolojinin şekillenmesinde toplumsal grupların iradi niyetlerinin oynadığı roller büsbütün siliniyordu; (3) dolayısıyla bu yaklaşım, gizlemekte yetkin olduğu ideolojik varsayımlara sahiptir (Williams, 2004, s.121-138).

İtirazın ilk kısmı kuramsal biçimcilik (formalizm) ve soyutlayıcılık temeli üzerindedir, McLuhan'ın bakış açısı, aslında estetik bir kuramın sınırları içinde kalması gerekirken, çekincesizce sınırları ihlal ederek sosyal kuramın alanına sıçrayabilmektedir. Williams'a göre, bu kuramın cazibesi, radyo, televizyon, matbaa gibi farklı ortamların zihinsel etkileri bakımından özgüllüklerini ayrıntılı şekilde incelemesinden kaynaklanır fakat kuram aynı zamanda iletişim ortamlarının özgüllüklerini, bütün diğer tarihsel kuvvetlerin üstünde bir belirleyici haline getirir. Eğer biçimci, estetik bir perspektifle iletişim ortamlarının özgüllükleri çözümlenirse, toplumsal değişimin, dolayısıyla da tarihin işleyişindeki birincil kuvvetin güçleri ortaya konabilecektir: "Eğer iletişim ortamı – baskı ya da televizyon olsun – nedense, diğer bütün nedenlerin hepsi, yani herkesin genellikle tarih olarak gördüğü her şey, sonuçlara indirgenir" (2004, s.130). Williams için bu indirgeme işleminin en vahim sonucu, mevcut toplumsal yapının veya kültürün koşulsuzca tasdik edilmesidir, tarihin işleyişini mutlak ve tek yönlü biçimde iletişim ortamına tabi kılan bu tür açıklamalar, hâlihazırdaki toplumsal koşullara teknolojinin neden olduğuna olan inancı güçlendirir.

Mevcut toplumsal yapının tasdik edilmesiyle birlikte yürüyen diğer işlem, medyaya ilgili bütün deneyimlerin toplumsal pratikler olmaktan çıkmasıdır. Williams'a göre, McLuhan'ın biçimci bakış açısının işlediği soyut düzlem, medyayı genelleştirilmiş bir "insan organizması" ile çevresi arasındaki dolayım olarak kodlayarak, medyaya ilişkin bütün deneyimler için niyetlerin ve çıkarların yok sayılmasına neden olur. Medya teknolojilerinin gelişme evresinden yerleşmesine, işleyişindeki aşamalardan alıcı olarak kodlanan soyut kategori üzerindeki etkisine bütün süreçler kendiliğinden, neredeyse doğal olarak işleyen bir mekanizma gibi görünmeye başlar ve bu mekanizmanın içinde herhangi bir failin iradi kararlarına yer yoktur. Medyanın işleyişi, belirli ya da genel anlamda failerin niyetlerinin devrede olduğu toplumsal bir pratik olmaktan çıktığında içerik de silinecek, asıl içerik medyanın genel zihinsel şemayı etkileme şekli haline gelecektir. Şaşırtıcı şekilde, karşılaştırmaların ve analizlerin yapıldığı geniş tarihsel ölçeğe rağmen, McLuhan'ın kuramında medya işlemi tarihsel ve toplumsal bağlamından kopuktur; bu kuramda medya işlemi, duyu oranı değişikliği adı verilen bilişsel dönüşümün yeterli nedeni olan bir deneyimden ibarettir.

Medya işlemlerinin tarihselliğinden ve toplumsallığından arındırılması, McLuhan için tamamıyla iletişim ortamının özgüllüğüne tekabül eden belirli toplumsal tahayyüllerin işaret edilmesinin önünde bir engel teşkil etmez, bu biçimci analizle toplumun genel durumuna ilişkin oldukça iddialı sonuçlara varılır. Gutenberg Galaksisi'nde belirli düzeyde kabul edilebilir bulunan, kabileselleşme ile ilgili bu çıkarımların iddia dozu giderek artmıştır. Artık Williams için elektronik çağda geri gelen kabile toplumu ya da "küresel köy" gibi çıkarımların ideolojik varsayımları açıktır, bunlar en iyi ihtimalle temelsiz tahminler ya da hayallerdir. Teknolojinin toplumsal değişimin mutlak faili olarak çizildiği retorüğün arka planını oluşturan ideolojik varsayımlar, belirli toplumsal grupların niyetlerini ve çıkarlarını görmezden gelerek iş görürler: "Fiziksel bir olgu ya da teknik bir imkân olan anlık iletim, fiilen bu tür iletimlerin mevcut toplumsal otoritelerce seçildiğini ve kontrol edildiğini görmek için duraksamadan, sorgusuz sualsiz toplumsal bir olgu düzeyine çıkarılmıştır" (2004, s.131). McLuhan'ın retorüğünün içerdiği ideolojinin belirginleştiği aşama budur, teknik bir olgunun doğrudan toplumsal bir olgu olarak ele alınması, iletişim kurumlarındaki karar vericilerin istediği şekilde hareket etmesini meşrulaştıran bir açıklama tarzı olarak iş görür. Medya profesyonellerinin 1970'lerin sonundan 1990'ların ortalarına kadar McLuhan'ın bu soyut iletişim ortamı kavramına gösterdiği ilginin arkasında, bu tür bir ideolojik işbirliği vardır, iletişim kurumlarındaki profesyonellere, bu kurumlarda aldıkları kararların, yaptıkları tercihlerin ve üretilen içerik üzerindeki denetimlerinin görünmez hale gelmesini sağlayacak avangart bir kuram hediye edilmiştir. Williams'ın deyişiyle, "saf bir biçimcilik, insanın özü üzerine bir spekülasyon olarak başlayan bir kuram, dünyanın en hükmedici ve saldırgan iletişim kurumlarının kalbinde işlevsel hale gelmiş bir toplumsal kuram ve pratik olarak son bulur" (2004, s.131).

Böylece Williams için genel hatlarıyla determinist yaklaşımların ürettiği temel yanılsamalar açık hale gelmiştir. Teknolojik determinizmin güncel durumla ilgili

ürettiği çarpık bakış açısı ile tarihsel idealizmi birbirini besleyerek gelişmektedir, toplumsal failerin teknolojiyi şekillendirme kapasitesi görmezden geldiği ölçüde gerçek tarih geçersizleşir; gerçek tarih geçersizleştikçe de insanın “belirli sınırlar içinde ve basınçlar altında, eylemde bulunup tepki aldığı, mücadele edip ödün verdiği, işbirliği yaptığı, çelişkiye girip rekabet ettiği” bir yer olarak “çağdaş dünya” resimden silinir (2004, s.132). Williams’ın kültürel materyalist anlayışı bir mücadele alanı olarak “çağdaş dünyanın” ya da “gerçek tarihin” bu resmin içine yeniden dâhil edilmesi gerektiğini iddia eder. Bununla birlikte buradaki önemli bir vurgunun da üzerinde durulmalıdır. Bu mücadelelerin “belirli sınırlar ve basınçlar altında” gerçekleştiği uyarısı, yine de aktörlerin tamamıyla boş bir sahada hareket etmediğinin altını çizmektedir. Teknoloji toplumsal grupların niyetleriyle şekillenir ancak bunlar şekillenme sürecindeki “ayrıcalklı” etkenler sayılmamalıdır, ilk aşamadaki niyetlerin, süreç içinde aynı kalmayabileceği, başka amaçların güdümündeki kullanım ve pratiklerle karşılaşabileceği, ayrıca her zaman “öngörülmemiş” kullanımların veya etkilerin devreye girebileceği unutulmamalıdır. Teknolojik determinizme düşmemek için önlemler alınırken, başka bir hataya düşme riski de ciddiye alınmalıdır ve bir denge bulunmalıdır. Bu Williams’ın konumunu teknolojinin öngörülemez sonuçları olabileceğini söyleyen türde bir determinizmin uyarılarını tamamıyla dışlamayan, ölçülü toplumsal inşacılık ya da toplumsal şekillenme anlayışına oldukça yaklaştırır.

Williams bu hataya “belirlenmiş teknoloji” adını verir, teknolojinin bütünüyle belirli toplumsal grupların niyetleri doğrultusunda şekillendiği ya da şekillenebileceği iddiası da tek yanlı ve indirgemecedir. Bütün denetim ve öngöründe bulunma gücünü başka etkenlere yükleyen bu görüş Marksizmin bazı yorumlarının da içine düştüğü bir hata olarak değerlendirilir. Hatalı bir belirlenim anlayışı, toplumsal pratiklerin tam bir denetiminin veya sürece ilişkin tam bir öngörünün mümkün olduğu fikrine götürecektir. Oysa ekonomik ya da siyasi koşullar gibi belirleyici etkenler de toplumsal pratikleri sınırlayan ve basınçlar oluşturan güçler olarak düşünülmelidir. Örneğin, “güç ve sermayenin bölüşümü, toplumsal ve fiziksel miras, gruplar arasındaki ölçek ve büyüklük ilişkileri” belirleyici etkenlerdir ancak bu etkenler hiçbir koşulda karmaşık toplumsal etkinliği tam anlamıyla denetleyemez ya da bir sürecin nereye varacağını tahmin edilmesini sağlayamaz (2004, s.133). Williams daha sonra bu soruna, Marksizm ve Edebiyat’ta (1977), Marksist kuram bağlamında geri dönecektir: Her tür kısmi belirlenim kavrayışı eninde sonunda “gerçek toplumsal sürecin” anlaşılmasını bir açıdan engelleyecektir, esas olan belirleyenlerin karmaşık etkileşimini kapsayabilmek, tarihsel nedenleri bir kuvvet alanı içinde tarif edebilmektir. Bu nedenle hem maddi sınırları hem de uygulanan basınçların karmaşık etkileşimini hesaba katan, bütüncül bir belirlenim kavrayışına ihtiyaç vardır. “Üretim tarzı” ya da ‘psikoloji’ gibi, özerk, soyutlanmış, denetleyici olduğu ya da öngörü sağladığı kabul edilen nispeten sabit kategorilere dayanan yaklaşımların hepsi, “hem etkin ve bilinçli hem de hükmen, edilgen ve nesnelleştirilmiş tarihsel deneyim” olarak “gerçek toplumsal sürecin,” yani bileşik kuvvetler olarak belirleyicilerin etkileşiminin bulanıklaşmasına neden olacaktır (Williams, 1977, s.88).

Bu eleştirel çerçevenin McLuhan'ın kuramını aşan, özellikle dijital dönemde de yürürlükte kalmaya devam eden içerimlerini ayırt etmeye çalışalım. Neden- sel tecrit olarak adlandıracağımız birinci sorun, yalnızca hatalı, aşırı genellemeler üreten bir tarihsel açıklama modeli olmanın ötesinde, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojileriyle ilgili teknoloji politikaları metinlerinde, ya da genel olarak teknolojiyle ilgili kamusal tartışmalarda sürekli geri dönülen gerekçelendirmeci teknolojik determinizmin esasıdır. Bu belirli varsayımlar altında meşru sayılabilecek bir işlemken, özellikle enformasyon teknolojileri sektörünün içinden gelen analizlerde bu tür bir mantığın aşırı genelleştirilmiş versiyonlarına sıklıkla rastlanır. Sonraki başlıkları tek bir kümede toplarsak, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin toplumsal, siyasal ya da ekonomik bağlamından koparılmasının sonuçları ya da bu bağlamın nasıl kurulması gerektiği hakkında, hem iletişim çalışmaları hem de Bilim ve Teknoloji Çalışmaları'nda ciddi bir birikim bulunmaktadır (2008, Boczkowski ve Lievrouw, s.962-965). Bununla birlikte bu birikimin enformasyon teknolojileri sektörünün içinden gelen değerlendirmelerde ve genel olarak iletişim teknoloji politikalarında yaygın karşılık bulduğu söylenemez. Bu durum büyük ölçüde, Williams'ın altını çizdiği ideolojik işlevin halen geçerli olmasından, hatta giderek daha da iyi işlemeden kaynaklanmaktadır.

Kurucu Perspektif: Alternatif Güzergâhları Düşünmek

Williams için teknolojik determinizmin ya da karşıt kutba yerleştiği belirlenmiş teknoloji fikrinin açmazlarından kurtulmanın bir yolu, teknolojinin alternatif kullanımının izini sürmektir. Alternatif kullanımlar, hem teknolojinin içsel özellikleri sebebiyle oluşan mutlak doğrultusuna hem de tamamen güçlü toplumsal grupların denetiminde olduğu fikrine eleştirel bir cevap için çıkış noktasını teşkil eder. Genelleştirici tarihsel anlatıların dışında kalan bu tür mevcut pratiklerin anlatıya dâhil edilmesi ve bunlardan yola çıkarak geleceğe dönük alternatif güzergâhların çizilmesi "gerçek toplumsal sürece" ilişkin bir kavrayış geliştirilebilmenin ilk adımıdır. Bu tür bir kavrayışın ilk taslakları televizyon incelemesinin sonunda bulunabilir: Burada Williams, video kayıt teknikleri ya da kablolu sistem gibi teknik gelişmelerin hem kurumlar hem de genel politikalar düzeyinde ne tür alternatif pratiklerin ya da yaklaşımların parçası olabileceğini değerlendirir (2004, s.145-157). İncelemenin sonunda ise, kabaca iki belirgin olasılıktan bahseder: Yaygınlaşmış eğitim ve katılımcı demokrasi fikirlerine dayanan, şehirleşmiş ve endüstrileşmiş toplumlarının iletişim ihtiyaçlarını şekillendiren bir teknolojik sistem de, birkaç ulus-ötesi şirketin hayatlarımıza her yönüyle nüfuz ettiği ve her tür soruna ve deneyime verdiğimiz tepkileri yönetmeye çalıştığı bir sistem de bu altyapıyla mümkün görünmektedir (2004, s.157).

Bu soruşturma, hem İkin'e Doğru (1983) hem de Modernizmin Siyaseti'nde (2018 [1989]) bulunan "Teknoloji ve Kültür" başlıklı bölümde sürdürülür. İlk kez 1983 tarihinde yayımlanan bu metinde Williams sorunu daha erişilebilir bir düzeyde açıklamaya çalışır. Artık teknolojinin içinde geliştiği tarihsel ve toplumsal süreçten ayrı tutularak, bağımsız bir kuvvet, mutlak bir belirleyen olarak kavranı-

şının farklı politik görüşlere eklenilebilecek bir kültürel karamsarlığa ve gelecek ufkunun kaybolmasına yol açtığı daha açıktır. “Teknolojik determinizmle kültürel karamsarlığın” fena birleşimiyle oluşan bu konum ne teknolojinin kültürel alanda oynadığı rol üzerine kayda değer bir düşünce üretebilmektedir ne de geçmişti dondurup korumaya çalışmaktan ya da azınlığa hitap eden kültürü savunmaktan başka bir yol bulabilecektir (2018, s.148). Giderek yaygınlaşmış olan bu düşünce biçiminin teknolojinin kültürel alanda oynadığı rol üzerine düşünce üretememesinin nedeni, yeni bir teknik imkânın nasıl ortaya çıktığı, bu imkân ortaya çıktıktan sonra nasıl kurumlarla birlikte geliştiği, bu kurumlara hangi niyetlerle biçim verildiği gibi sorularla meşgul olmaktan kaçınmasıdır. Teknolojik yenilik toplumsal sürecin başına gelmiş bir kaza olarak görülür ve bu kazanın üreteceği tahribatı durduracak yollar aranmaya başlanır. Bu nedenle bu tür bir yaklaşım, teknolojiyi kültürel tahribatın sorumlusu sayarak “geçmişten başka kazanılacak bir şeyin” kalmadığı kanaatinin sabitlediği bir savunma konumunda kalır (2018, s.154). Oysa Williams’ın göstermeye çalıştığı gibi bu tahribat teknik imkânın kendisinden çok içinde geliştiği tarihsel süreçteki politik niyetlerin bir ürünüdür. Dolayısıyla esas sorumlunun politik iradeden kurtulmuş bir fail olarak teknoloji olduğu kabul edildiğinde, yeni fiili durumdaki kültürel imkânlara ilişkin bir körlük baş gösterir. Bu körlüğü aşabilmek için yapılması gereken şey ise, geleceğe dönük, alternatif bir politik kuvvetler alanı içinde teknolojik altyapının sunduğu yeni kültürel imkânları göstermeye çalışsan, kurucu bir bakış inşa etmektir.

Williams burada bu tür bir bakışa ilişkin bir eskiz çizmeyi dener, taslak halinde de olsa televizyonun ve kablolu yayıncılığın mümkün bir geleceğine ilişkin bir öngörü sunarak, farklı tercihlerin yeni bir teknolojik sistemi nasıl şekillendirebileceğini, teknolojik gelişmenin tek ve mutlak bir yörüngesinin olmadığını göstermeye çalışır. Aynı teknolojik altyapı, farklı bir ekonomik ve toplumsal sistem için kullanışlı kılınmaya çalışılırsa, başka deyişle kamusal mülkiyet arka planıyla gelişirse şirket kapitalizmi merkezli mevcut yapısından sınırlanabilecek ve katılımcı demokratik bir kültürün oluşmasına katkı sunabilecektir. Bu öngörüler, teknolojik tercihlerin aynı anda siyasi ve ekonomik tercihler olduğu, dolayısıyla ancak belirli yöndeki bir iradenin temel bir parçası olabileceği varsayımı üzerine kuruludur.

Öneriler kablo ve uydu televizyonculuğu ile kurulabilecek farklı işbirliğine dayalı yayın hizmetlerine, kamu kurumlarının bu ağların organizasyonunda oynayabileceği rollere, reklamcılığın yerini alabilecek bir kamusal enformasyon sistemine, kamuoyu araştırmalarında kanaat oluşum süreçlerinin daha isabetli tespit edilmesi için geliştirilebilecek yöntemlere, piyasadandan ve devletten bağımsız bir sivil toplumun güçlendirilmesine ve kamusal eğitimin yeni aşamalarına ilişkindir (2018, s.166-172). Bu alternatif şekillenmeye ilişkin önerilerin temelinde kâr etme ilkesini devreden çıkaran, “radikal demokrasinin ve yeni sosyalizmin” gelişme evresinde çeşitli roller üstlenebilecek bir teknolojik sistemin ne tür uygulamaları kapsayabileceği tartışılır (s. 172). Bağımsız yapımçı şirketlerin kullanabileceği bir film ve video ağı, uluslararası düzeyde bağımsız yapımçılarla televizyon şirketlerinin buluşmasını sağlayacak bir değişim ağı, kamu vakıfları ve yapımçı şirketlerin

işbirliği olanaklarını artıracak bir görsel-işitsel kütüphane ve arşiv, yayın hizmetlerine ilişkin önerilerdir. Reklamcılığı devreden çıkarabilecek kamusal enformasyon sistemiyle kast edilen, muhtelif mal ve hizmetlerin gerçek kalitesini değerlendiren kolektif bir veritabanıdır. Etkileşimli kamuoyu araştırması önerisi, katılımcı demokrasi ilkesine uygun bir teknik altyapının piyasa ya da seçim piyasasının ilkelerine tabi olan kamuoyu araştırması yordamlarını dönüştürebileceğini iddia eder. Baskın piyasa ve devlet kurumlarınca ihmal edilen amaçlar için örgütlenen sivil toplumun, bu teknolojilerle şaşırtıcı şekilde güçlenebileceğini öne sürer. Son olarak da “eşitsizliğe ve ayrıcalıklara dayanan bir kültürde” yeni teknolojilerin eğitimde çeşitlilik, süreklilik ve erişilebilirlik bakımından sunduğu imkânlara değinir.

Dijital altyapının ve internetin yaygınlaşmasından önce dile getirilmiş bu önerilerin ne ölçüde isabetli olduğunu sınavacak bir tarihsel değerlendirmenin ötesinde, buradaki alternatifleri düşünme çabasının güncelliği üzerinde durmak gerekir. Bu çabanın, siyasal referanslarının da ötesinde işaret ettiği doğrultu şudur: Hem gündelik hayata nüfuz edebilme hem de sahip olduğu esneklik kapasitesi nedeniyle, dijital dönemde aynı anda hem teknoloji ve toplumsal değişim ilişkisinin karmaşık işleyişini kavramaya hem de alternatif gelecek ufkunun canlı tutulmasına çalışan girişimlerin önemli toplumsal işlevleri olacaktır. Williams’ın teknolojik determinizm eleştirisi, teknolojiyi bu iki çabanın herhangi birinden feragat etmeden düşünmeye çalıştığı için halen günceldir.

Özellikle internetin toplumsal değişimle ilişkisi üzerine akademik ya da popüler tartışmalarda 2000’lerin sonlarına kadar hüküm sürmüş olan, sıradan teknolojik determinizmden beslenen basitleştirici iyimserliğin tüketildiği kabul edilirse, bu iki yönlü çaba daha da anlamlı olacaktır. Williams’ın tezlerinin bu erken dönem iyimser değerlendirmelerin boşluklarını göstermek için işe koşulabileceği ve dijital dönemde bu anlamda güncelliğini koruduğu tartışılmıştır (Freedman, 2002). Bununla birlikte, internet ve toplumsal dönüşüm hakkındaki bu iyimserlik büyük ölçüde kaybolmuş olsa da, iyice belirginleşmiş çelişkileri başka yönleriyle basitleştiren bir gerekçelendirme teknolojik determinizmin halen yürürlükte olduğu söylenebilir. İlerleyen bölümde interneti dönüştürmeyi hedefleyen güncel bir kampanyayı inceleyerek, bu iki yönlü çabanın bir ayağı bütünüyle işlemediğinde, dijital teknolojilerin teknik altyapısını, bu teknolojiler etrafında oluşan hukuki çerçeveleri ve daha önemlisi bu teknolojilerin toplumsal deneyimini dönüştürmeyi hedefleyen girişimlerin gerçek bir kurucu perspektif inşa etmekte yetersiz kalabildiğini öne süreceğim.

Web Sözleşmesi

Tim Berners-Lee’nin World Wide Web’e (Dünya Çapında Ağ ya da kısaca Web) dönüşecek olan bilgi yönetim sisteminin ilk taslağını önerdiği tarihin otuzuncu yılına tekabül eden 2019 yılında, Berners-Lee’nin kurucuları arasında yer aldığı Web Vakfı, Web Sözleşmesi (Contract for the Web) başlığıyla hükümlere, şirketlere ve internet kullanıcılarına bir çağrı yaptı.³

3 <https://contractfortheweb.org/>

Web'in geleceğiyle ilgili yaygın endişelerden doğduğu anlaşılan bu çağrı, belirlediği ilkeler çerçevesinde internetin teknik, hukuki ve toplumsal işleyişinin ne yönde dönüşmesi gerektiğinin ve bu dönüşüm için yapılması gerekenlerin özetlendiği bir yol haritası çizmeyi amaçlıyor. Sözleşme temelde hükümetler, şirketler ve bireyler düzeyinde destekçilerini, insan hakları hukukuna atıfla, evrensel bir ortak fayda ve kamu yararı çerçevesinde gelişecek bir ağ için harekete geçmeye davet ediyor. Dokuz temel ilke ile çerçevesi oluşturulan sözleşme metninin genel ruhu, hükümetlerin, şirketlerin ve yurttaşların ortak iradesiyle yeni eşitsizlikleri giderecek, Web'i daha iyi ve güvenli kılacak ve Web'in kapasitesini evrensel düzeyde doğru yöne yönlendirecek politikaların mümkün olduğu fikrini taşıyor.

2019 yılı itibarıyla Microsoft, Google (bu iki şirket aynı zamanda sözleşmenin müzakere ve inşa sürecinde de yer almıştır), ya da Facebook, Twitter gibi şirketler; dijital haklar konusunda çalışmalar yürüten çok sayıda sivil toplum örgütü sözleşmenin ilkelerini kabul ettiğini ve desteklediğini beyan etti. Ayrıca sözleşmenin web sayfasında 2019 Aralık ayı itibarıyla dokuz binden fazla bireysel destekçisi bulunduğu belirtiliyor.⁴

Bu çağrının oluşturmayı amaçladığı yol haritasını inceleyerek hem toplumsal şekillenme yaklaşımının teknoloji politikası üretmeyi hedefleyen bu tür kampanyaların bakış açılarına nasıl katkı verebileceğini hem de gerekçelendirmeci teknolojik determinizmin bu tür kamusal tartışmalarda yaşamını nasıl sürdürdüğünü anlamaya çalışabiliriz. Bu sözleşme, bir taraftan açıkça belirlenmiş ilkeler çerçevesinde teknolojinin toplumsal olarak şekillendirilebileceği iddiası üzerine temellendirildiği için ilk bakışta teknolojik determinizmin en genel varsayımlarını paylaşmadığı izlenimini yaratıyor. Ancak daha yakından bakıldığında sözleşmeyi biçimlendiren anlayışın, gerekçelendirmeci teknolojik determinizmin akıl yürütme biçimlerini bütün yönleriyle devre dışı bıraktığı da söylenemez. Sözleşme özellikle üç veçhesiyle Web'in bağımsız bir toplumsal dönüşüm faili olduğu fikrini güçlendiren bir bakış açısı içeriyor: (1) Hükümetler, şirketler ve bireyleri eş düzeyde eyleyen failer olarak çizmesi; (2) Erişim sorununu ön plana çıkarması; (3) Bir teknolojik sistem olarak Web'i daha geniş bir toplumsal kuvvetler alanına dâhil etmek için insan hakları çerçevesiyle yetinmesi.

Öncelikle Tim Berners-Lee'nin Web'in mucidi ve mimarı olarak Sözleşme ile somutlaşan yönü nasıl işaret ettiği üzerinde kısaca durmakta fayda var. Berners-Lee gazetelerde yayımlanan makalelerinde ve hem kendi hem de Web Vakfı'nın amacını açıklayan mülakat ve konuşmalarında Web'in temelini kolektiviteye dayandığını her fırsatta vurgulasa da, insanlığa hizmet etmesi için geliştirdiği teknoloji kontrolden çıkmış kurucu figür olarak karşımıza çıkı-

4 Over 1,000 organisations back the Contract for the Web in first month, 20 Aralık 2019, <https://contractfortheweb.org/2019/12/20/over-1000-organisations-back-the-contract-for-the-web-in-first-month/>

yor (Berners-Lee, 2018; 2019; 2019a; Hern, 2019). "World Wide Web'i Ben İcad Ettim. İşte Onu Düzeltmenin Yolu" başlığını taşıyan makalede "kritik bir eşikte" olduğumuzdan söz ediyor; bu eşikteki eylemlerimizin, iki olasılıktan birinin diğerine üstün gelmesini belirleyeceğini belirtiyor. İlk olasılık internetin "insanlığın iyiliği için küresel bir güç" olarak potansiyeline ulaşması, ikincisiyse "dijital distopya"nın derinleşmesi olarak ifade edilmiş. Web Vakfı adına Sözleşme'yi tanıttığı konuşmada ise şöyle diyor:

"Webin nasıl kötüye kullanıldığını anlatan haberlerin arkaplanı oluşturduğu mevcut durumda, birçok insanın Web'in gerçekten iyilik için bir güç olduğu fikriyle ilgili çekinceli ve güvensiz oluşu anlaşılabilir. Ancak geçtiğimiz 30 yıl içinde Web'in nasıl değiştiğini düşünürsek, bildiğimiz haliyle Web'in önümüzdeki 30 yılda daha iyi yönde değiştirilemeyeceğini varsaymak yenilgiyi baştan kabul eden ve hayal gücünden yoksun bir tutum olacaktır. Eğer daha iyi bir Web inşa etmekten vazgeçersek, bizi yüzüstü bırakan Web olmayacak. Biz Web'i yüzüstü bırakmış olacağız." (Berners-Lee, 2019a)

Berners-Lee'nin değerlendirmeleri Web için alternatif bir gelişme çizgisinin mümkün olduğuna, bu çizginin mevcut sorunları çözmeye çalışanlar tarafından inşa edileceğine ve bunun ancak bu yönde gösterilecek iradeye bağlı olduğuna işaret etmektedir ve Web'in önündeki problemleri açıkça formüleştirmeye çalışmaktadır. Bu konum teknolojinin iç mantığından bağımsız, tercihlere ve niyetlere bağlı bir dönüşüm çizgisi olabileceğini varsaydığı ve alternatifleri hayal etmeye çağırdığı için Williams'ın geleceğe yönelen bakışını hatırlatmaktadır. Ayrıca Berners-Lee bu makale ve açıklamalarda sorunları çözenin ve daha iyi bir Web inşa etmenin kolay olmayacağını tekraren belirtir, genel planda sorunun zorluğu tanınmaktadır, ancak çözüm için önerilen yol haritası kapsamaya çalıştığı alanı, özellikle sorunları basitleştirme eğilimi gösterdiği noktalarda, bütünüyle temsil edememektedir.

Tablo 1: Web Sözleşmesi'nin İlkeleri⁵

Hükümetler		
İlke 1 Herkesin internete bağlanabilmesini garanti edin (Tema: Erişim ve açıklık)	İlke 2 Tüm interneti her zaman kullanılabilir tutun (Tema: Erişim ve açıklık)	İlke 3 İnsanların temel çevrimiçi mahremiyetine ve veri haklarına saygı gösterin ve bunları koruyun (Tema: Mahremiyet ve veri hakları)
Şirketler		
İlke 4 İnterneti herkes için uygun fiyatlı ve erişilebilir hale getirin (Tema: Erişim ve açıklık)	İlke 5 Çevrimiçi güven oluşturmak için insanların mahremiyetine ve kişisel verilerine saygı gösterin ve bunları koruyun (Tema: Mahremiyet ve veri hakları)	İlke 6 İnsanlıktaki en iyiyi destekleyen ve en kötüye meydan okuyan teknolojiler geliştirin (Tema: Pozitif teknoloji)
Vatandaşlar		
İlke 7 Web'de içerik oluşturun ve ortak çalışmalara katılın (Tema: Kamusal eylem)	İlke 8 Sivil söyleme ve insan onuruna saygı duyan güçlü topluluklar oluşturun (Tema: Kamusal eylem)	İlke 9 Web için mücadele edin (Tema: Kamusal eylem)

O halde sorunlar gereçelendirmeci teknolojik determinizmin devreye girdiği noktalar üzerinden tartışılabilir. Birinci sorun Sözleşme'nin muhataplarına seslenme biçimidir, başka deyişle dönüşüm sürecine dâhil olan toplumsal aktörlerin eş düzeyde hareket eden aktörler olarak çizilmesidir (Tablo 1). Sözleşme hükümetler, şirketler ve vatandaşlar için belirlenen temel ilkeleri belirli bir öncelik ya da hiyerarşi gözetmeden sunmaktadır. Bu durum ancak çelişkiler ve müzakereler, ödüncer ve işbirlikleriyle ilerleyebilecek bir siyasal, hukuki ve toplumsal dönüşüm sürecini, soyut bir evrensel ortaklık veya uyumlu hareket zeminine çekmektedir. Elbette ilkeler özelinde bakıldığında çelişkiler, karşıtlıklar üzerinden ilerleyecek bu etkileşimlerin dinamikleri tümüyle göz ardı edilmiş değildir; özellikle devletlerin ve şirketlerin, bireylerin çevrimiçi gizlilik ve veri haklarını koruyacağı hukuki temelin üzerinde ısrarla durulması esas bir karşıtlığın tanındığını gösterir. Bununla birlikte özellikle ilkelerin eşit düzenlenişinin ürettiği retorik etki, bu tür esas karşıtlıkların temiz, pürüzsüz siyasal ve hukuki çözümleri olduğuna ilişkin bir izlenime sebep olur.

Sözleşme'de basitleştirici ve aşırı genellemeçi tutumun devreye girdiği ikinci önemli nokta erişim sorununun üzerindeki belirgin vurgudur (Contract For The Web, s.3-4; s.6). Hükümetler için belirlenen ilk iki ilke ve şirketler için belirlenen ilk ilke dünya nüfusunun çevrimiçi olmayan bölümü için internet erişiminin sağlanması ve maliyetinin düşürülmesi üzerinedir. Bu sorun sözleşmenin genel amaçlarını ve ruhunu üç tema üzerinden anlatan belgenin (tema başlıkları sırasıyla şöyledir: Herkes için uygun fiyatlı ve erişilebilir, herkes için güvenli ve misafirper-

5 Contract For The Web, <https://contractfortheweb.org/>

ver, herkes için güçlendirici) ilk bölümünde de konuyla ilgili verileri içeren grafiklerle detaylandırılmıştır (The Case ForThe#Web, 2018, s. 6-11). Erişim sorununun yeni eşitsizlikler tablosunun önemli bir parçası olduğuna kuşku yoktur, ancak bu sorunun dengesiz bir şekilde vurgulanması yanıltıcı olabilmektedir. Yanıltıcılığı internet erişiminin tek başına yeterli bir toplumsal dönüşüm etkeni olduğu varsayımını perçinlemesinden ileri gelir, oysa yalnızca erişimin yaygınlaştırılması üzerinden kurulan eşitleme anlayışı sorunludur.⁶ Örneğin, The Case ForThe#Web başlıklı belgede çevrimdışı kalan insanların “çevrimiçi devrime” dâhil edilmeyecek “ekonomik fırsatlardan, küresel kamusal tartışmadan, toplumsal ve kültürel alışverişten, temel devlet hizmetlerinden ve demokratik güçlenmeden” mahrum bırakıldıkları belirtilmektedir (s.6). Tek başına internet erişiminin toplumsal süreçlere eklenmesinin her özgül durumda, toplumun her katmanında burada sıralanan olanaklarla sonuçlandığı iddiası bir hayli şüphelidir. “Çevrimdışı nüfuslar” ya da “küresel dijital bölünme” gibi bütünleyici kavramlar, çok farklı dinamiklerle işleyebilecek toplumsal şekillenme süreçlerini tek yönlü ve tek nedenli kalkınma çerçevelerine tercüme ederler (s.7; s.9). Bunun bir nedeni, bu tür bir erişim formüleştirmesinin belirli varsayımlar altında eşitsizlik sorununu ölçülebilir hale getirmesidir. İnternet erişiminin ne olduğuna ve nasıl ölçülebileceğine ilişkin varsayımlar belirlendiğinde, dünya nüfusunun erişim oranlarının hızlanma ya da yavaşlama eğilimleri verilerle takip edilebilir. Böylece eşitsizlik gibi karmaşık bir toplumsal olgunun internet erişimi verileri üzerinden çerçevelenmesi mümkün olur.

Son husus ise, “insanlıktaki en iyiyi destekleyen ve en kötüye meydan okuyan teknolojiler geliştirin” ifadesiyle özetlenen altıncı ilkenin detayları üzerinden takip edilebilir. İlkenin alt maddelerinde şirketler için insan haklarına saygı duymak, “eğitim, cinsiyet eşitliği, sistematik olarak dışlanmış gruplar, iklim ve sosyo-çevresel adalet” ile ilgili Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ne uygun politikalar oluşturmak, teknolojinin geliştirme aşamalarında ve sonrasında bütün topluluklarla etkileşim kanalları kurmak, şirket çalışanlarının “etkiledikleri topluluklara karşı sorumluluklarını” anlamasını sağlamak ve “dijital müştereklere yatırım yapmak” gibi hedefler ve taahhütler belirlenmiştir (Contract For The Web, 2019, s. 8). İlkenin genel bağlamının açıklandığı bölümde ise, “[...] Web teknolojilerinin tasarım ve kullanımının toplumsal etkilerinin değerlendirilmesinin” ve bu teknolojilerin geliştirilmesinde “bireysel kullanıcıların göreceği faydanın” ötesinde “insan haklarının kolektif gelişim ve korumasının” daha fazla hesaba katılmasının öneminden bahsedilir. (s.26)

Bu ilke ve hedeflerle ilgili iki sorun tespit edilebilir: Birincisi teknoloji politikası gibi bir alanda, iyi ve kötü gibi ahlaki kategorilerle iş görülebileceğini düşünmek hareket edilen zeminin pek de farkında olunmadığını gösterir. Hem teknoloji hem de politika üretmek için bu tür ahlaki kategorilerin muğlaklaştığı bölgelere girmek neredeyse bir zorunluluktur. İkinci husus da bu durumla ilişkilidir: Sözleş-

6 Tek başına erişimin neden yeterli bir eşitlik ölçütü olmadığıyla ilgili bakınız: Thomas, G., & Wyatt, S. (2000). Access is not the only problem: Using and controlling the Internet. Wyatt, S., Henwood, F., Miller, N., & Senjer, P. (ed.) Technology and In/equality: Questioning The Information Society içinde (s. 21-45). Londra: Routledge.

me'nin temel referans noktası olan insan hakları çerçevesinin Web teknolojilerinin toplumsal şekillenme süreçlerinde ortaya çıkan, hesap edilmesi güç dinamiklere her zaman yanıt veremeyecek olması muhtemeldir. İnsan hakları çerçevesinin, teknolojileri ve toplumsal değişim ilişkisinin karmaşık, öngörülemeyen sonuçlarla dolu, düz bir gelişim çizgisinde ilerlemeyen işleyişini kavramak için yeterli zemini sağlayacağı oldukça şüphelidir.

Sonuç: Gerekçelendirmeci Teknolojik Determinizmin İşlevleri

Burada tartışmaya çalıştığım sorunlar Web Sözleşmesi'nin bütünüyle nafile bir çağrı olduğunu göstermez, Web'in tarihsel gelişiminde kritik bir noktaya gelindiğine ilişkin uyarıyı kamusal bir tartışmaya dönüştürme çabasının ya da işaret ettiği sorunlara yönelik alternatif arayışlarının karşılık bulması olumlu gelişmeler doğurabilir. Wyatt'ın uyarısı bu noktada hatırlanabilir, ele aldığımız belgede olduğu gibi, gerekçelendirmeci teknolojik determinizm istisnai anlarda alternatif teknolojik gelişme hatlarını tahayyül etmeye yönelik bir niyet üretilmesine vesile olabilmektedir. Bu anlamda sektörün içindeki genel düşünce iklimini, Wyatt'ın makalesinde "teknolojik determinizmin ideolojisi" olarak adlandırılan mekanizmayı basit bir hata, her koşulda düzeltilmesi gereken bir yanlış bilinç olarak ele almak isabetli olmayacaktır.

Bu aktörler belki de tam da bu iklim nedeniyle işlemediğini ya da kötü işlediğini düşündükleri şeyleri tamir etmek, düzeltmek, farklı bir yöntemle çalıştırmak için harekete geçebiliyordur. Öte yandan ele aldığımız belge üzerinden açıklamaya çalıştığımız gibi, teknoloji sektörünün içindeki aktörlerin, karar vericilerin veya politika üretenlerin toplumsal dönüşüm süreçleriyle ilgili düşünce alışkanlıklarındaki zayıflıkların, ortaya koydukları iradeyi kısıtladığı da söylenebilir. Bu aktörlerin toplumsal süreçleri basitleştirici sebep sonuç ilişkileriyle, gerçek tarihsel süreçlerin karmaşıklığını kapsamaya çalışmadan düşünmeye yatkın oluşunu olağanlaştırmak bu nedenle yanlıştır.

Başka deyişle, eğer teknolojinin şekillenmesinde bu aktörlerin tercihlerinin ve niyetlerinin rol oynadığı iddiası doğru ise, bu tercihlerin ve niyetlerin hangi düşünce biçimlerinden doğduğuna ilişkin daha derin bir anlayış, teknolojinin kendi iç dinamiklerine ilişkin de anlayışın gelişmesine katkı sağlayabilir. Bu sahanın düşünme biçimlerinin, kurduğu sebep sonuç ilişkilerinin, egemen olan toplumsal etki çerçevesinin hatalarını, eksikliklerini basitçe düzeltmektense, nasıl oluştuğunu ve işlediğini anlamaya çalışmak, geliştirilen eleştirilerin de yeni katmanlar kazanmasına ve eleştirilerden doğacak etkileşimin artmasına sebep olabilir.

Kaynakça

Ansal, H, Ekinci, M., & Kaşdoğan, D. (2018). Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları'na bir giriş. Toplum ve Bilim, 144, 9-38.

Akrich, M. (1992). The De-Description of Technical Objects. Bijker, W. E. & Law, J. (ed.) *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* içinde (s.205-225) Cambridge: MIT Press.

Berners-Lee, T. (6 Aralık 2018). How to Save The Web. New York Times. Erişim 5 Ekim 2020, <https://www.nytimes.com/2018/12/06/opinion/tim-berners-lee-saving-the-internet.html>

Berners-Lee, T. (24 Kasım 2019). I Invented the World Wide Web. Here's How We Can Fix It. New York Times. Erişim 5 Ekim 2020, <https://www.nytimes.com/2019/11/24/opinion/world-wide-web.html>

Berners-Lee, T. (12 Mart 2019a). 30 Years On, What's Next #ForTheWeb. Erişim 5 Ekim 2020, <https://webfoundation.org/2019/03/web-birthday-30/>

Bijker, W. E. & Pinch, T. J. (2012). The Social Construction of Facts and Artifacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other. Bijker, W. E., Hughes, T. P. & Pinch, T. (ed.) *The Social Construction of Technological Systems: New Directions In The Sociology and History of Technology* içinde (s.11-45) Cambridge: MIT Press.

Bimber, B. (1994). The Three Faces of Technological Determinism. M. R. Smith & L. Marx (ed.), *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism* içinde (s. 79–100). Cambridge: MIT Press.

Brey, P. (1997). Philosophy of technology meets social constructivism: A shopper's guide. *Techné: Journal for the Society of Philosophy and Technology*, n. 3–4.

Boczkowski, P., & Lievrouw, L. A. (2008). Bridging STS and Communication Studies: Scholarship on Media and Information Technologies. Hackett, E. J., Amsterdam, O., Lynch, M. & Wajcman, J. (ed.) *The Handbook of Science and Technology Studies: Third Edition* içinde (s. 951–977). Cambridge: MIT Press.

Contract For The Web. (Kasım 2019). Erişim 1 Ekim 2020, <https://contractfortheweb.org/>, (Pdf versiyonu) <https://9nrane41lq4966uwmljcfggv-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Contract-for-the-Web-3.pdf>

Freedman, D. (2002). A 'technological idiot'? Raymond Williams and communications technology. *Information, Communication & Society*, 5(3), 425-442.

Hern, A. (12 Mart 2019). Tim Berners-Lee on 30 years of the world wide web: 'We can get the web we want'. *The Guardian*. Erişim 5 Ekim 2020 <https://www.theguardian.com/technology/2019/mar/12/tim-berners-lee-on-30-years-of-the-web-if-we-dream-a-little-we-can-get-the-web-we-want>

Jones, P. (1998). The technology is not the cultural form? Raymond William's sociological critique of Marshall McLuhan. *Canadian Journal of Communication* ; Toronto, 23(4), 423–454.

Latour, B. (2005). *Reassembling The Social: An Introduction to Actor-Network-The-*

ory. New York: Oxford University Press.

MacKenzie, D., & Wajcman, J. (1985). Introduction: The Social Shaping of Technology. MacKenzie, D., & J. Wajcman. (ed.). *The Social Shaping of Technology: How the Refrigerator Got Its Hum* içinde (s.2-26). Philadelphia: Open University Press.

Marx, L., & Smith, M. R. (1994). Introduction. M. R. Smith & L. Marx (ed.) *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism* içinde (p. ix-xv).Cambridge: MIT Press.

McLuhan, M. (1988). *The Gutenberg Galaxy: The Making of The Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.

McLuhan, M. (1994) *Understanding Media: Extensions of Man*. Londra: MIT Press

Sismondo, S. (2008). Science and technology studies and an engaged program. Hackett, E. J., Amsterdamska, O., Lynch, M. &Wajcman, J. (ed.) *The Handbook of Science and Technology Studies: Third Edition* içinde (s. 13–32). Cambridge: MIT Press.

Thomas, G., & Wyatt, S. (2000). Access is not the only problem: Using and controlling the Internet. Wyatt, S., Henwood, F., Miller, N., & Senjer, P. (ed.) *Technology and In/equality: Questioning The Information Society* içinde(s. 21-45). Londra: Routledge.

Web Foundation (2018). *The Case #ForTheWeb*. Washington DC: Web Foundation.

Williams, R., & Edge, D. (1996). The social shaping of technology. *Research Policy*, 25(6), 865-899.

Williams, R. (1964). A Structure of Insights. *University of Toronto Quarterly* 33(3), 338-340.

Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Williams, R. (2004). *Television: Technology and Cultural Form*. New York: Routledge.

Williams, R. (2012). *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. Kılıç, S. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Williams, R. (2018). *Kültür ve Teknoloji. Modernizmin Siyaseti* içinde (s.147-173). Şannan, B. (çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

Wyatt, S. (2008). Technological Determinism Is Dead; Long Live Technological Determinism. Hackett, E. J., Amsterdamska, O., Lynch, M. &Wajcman, J. (ed.) *The Handbook of Science and Technology Studies: Third Edition* içinde (s. 165–180). Cambridge: MIT Press.